

Gęgotek, Joanna

"E. A. Burtt, Historian and Philosopher. A Study of the author of the Metaphysical Foundations of Modern Physical Science", Diane Davis
Villemaire, Dordrecht 2000 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 48/3-4, 209-215

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

podejście zapewne trud omijania kryjących się w książce tej zasadzek, wyniesie z jej lektury powierzchowną, dostateczną jednak znajomość ogólnych zasad medycyny Paracelsusa, uczyni to zaś stosunkowo niewielkim wysiłkiem, który mu uprzyjemni obcowanie ze starymi rycinami i mającymi wiele naturalnego piękna fotografiami roślin.

Andrzej Bednarczyk
Instytut Filozofii
Uniwersytetu Warszawskiego

Diane Davis V i l l e m a i r e : *E.A. Burtt, Historian and Philosopher. A Study of the author of The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science*, Dordrecht 2000 Kluwer Academic Publisher, 288 s.

Książka Diany Davis Villemaire jest, o ile mi wiadomo, pierwszą monografią poświęconą Edwinowi A. Burttowi (1892–1989), amerykańskiemu filozofowi i historykowi nauki, autorowi *The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science*¹ – pracy, która choć w chwili publikacji nie spotkała się z ożywioną reakcją, dziś uznana być może za dzieło klasyczne.

Mimo że książka *The Metaphysical Foundations* była wczesną pracą Burtta, zostały w niej przedstawione lub przynajmniej zasygnalizowane przekonania, którym jej autor pozostał wierny do końca życia. Dlatego też Villemaire mogła potraktować ją jako punkt wyjścia do prezentacji poglądów Burtta. Autorka monografii wyodrębniła przy tym – jak sądzę, trafnie – dwa aspekty pracy Burtta, filozoficzny i historycznonaukowy. O ile jednak filozoficzne poglądy Burtta ulegały z czasem rozwinięciu i pogłębieniu – o tyle historia nauki od momentu opublikowania *The Metaphysical Foundations* pozostawała poza sferą zainteresowań badawczych Burtta.

Układ książki zaproponowany przez Villemaire stanowi zatem wypadkową nałożenia na siebie dwóch porządków, tematycznego i chronologicznego, z których drugi stosuje się jedynie do części poświęconej filozofii Burtta. Układ ten nie jest jednak ani wystarczająco przejrzysty, ani konsekwentnie stosowany. Ponadto powoduje konieczność pewnych powtórzeń i nienaturalnego dzielenia przedstawianego materiału, nie jest także dość wyraźnie sygnalizowany przez tytuły poszczególnych rozdziałów.

Pytania jakie stawia Villemaire we wstępie do swojej monografii, dotyczą przede wszystkim źródeł myśli Burtta (por. s. 1–2). Nie dziwi więc, że obszernie fragmenty książki (rozdz. 1–3 oraz 5) poświęcone są prezentacji poglądów filozofów tworzących środowisko, w którym kształtowała się myśl Burtta.

W drugiej i trzeciej dekadzie XX wieku w Uniwersytecie Columbia, gdzie studiował przyszły autor *The Metaphysical Foundations*, dominowała tradycja filozoficzna pragmatyzmu, podtrzymywana i rozwijana przede wszystkim przez uczniów Johna Deweya (1859–1952). Właśnie ta tradycja, jak pokazuje Villemaire, w sposób dominujący wpłynęła na twórczość Burtta. Z niej zaczerpnął Burt m.in. określenie statusu i celu filozofii. Według pragmatystów, w tym także Burtta, rozważania filozoficzne miały być jedynie środkiem do rozwiązywania problemów społecznych. W centrum zainteresowań tak pojmowanej filozofii pozostawał człowiek i jego ogląd świata. Pragmatystów nie interesowało badanie świata jako takiego, lecz jedynie analiza ludzkich poglądów na świat, przeprowadzana w celu „lepszego zrozumienia człowieka” (por. s. 16–17). Analiza ta była przy tym oparta na dwóch podstawowych założeniach: przekonaniu o nieustannej ewolucyjnej zmienności idei oraz tezie, że zarówno idee, jak i zachodzące w nich zmiany, są pochodną kontekstu kulturowego, a przede wszystkim – próbami zaspokojenia podstawowych psychicznych potrzeb odczuwanych przez ludzi żyjących w danej epoce.

Jak zauważa Villemaire, podczas gdy Dewey ograniczał się do analizowania myśli filozoficznej i społecznej, Burt rozszerzył zastosowanie jego metody także na myślenie naukowe. Ponadto Dewey uznawał obraz świata kreowany przez naukę nowożytną za zadowalający; natomiast Burt odrzucał go jako niewystarczający do rozwiązania problemów, przed którymi stoi ludzkość. W owym skierowaniu ostrza krytyki na naukę nowożytną i aktualnie obowiązującą, a oparty na niej obraz świata, upatruje Villemaire zasadniczej różnicy między Burtem a Deweyem. Mimo iż polegała ona jedynie na przesunięciu pewnych akcentów i bardziej konsekwentnym zastosowaniu metody Deweya, doprowadziła do radykalnej zmiany statusu nauki. Nauka została w ten sposób zrównana z innymi, dotychczas uważanymi za mniej wartościowe, rodzajami myślenia (por. s. 27).

Inna istotna różnica dzieląca Burtta i Deweya dotyczyła poglądów obu filozofów na temat prawdy. Dewey zdecydowanie odrzucał pojęcie prawdy absolutnej, Burt zaś, jak zauważa Villemaire, „wierzył w wartość Prawdy i chciał, aby Prawda była jedna i absolutna, lecz nie mógł znaleźć żadnej metody, naukowej, filozoficznej czy teologicznej, która mogłaby go do niej doprowadzić” (s. 108).

Owa tęsknota za prawdą absolutną łączyła się, zdaniem Villemaire, z żywionym przez Burtta pragnieniem uwzględnienia w ogólnym obrazie świata pewnych wartości duchowych i doświadczeń religijnych². Obraz świata oparty na nauce nowożytnej nie pozostawiał, wedle Burtta, miejsca na doświadczenia tego typu i był to jeden z powodów, dla których autor *The Metaphysical Foundations* uznał go za niezadowalający i poddał krytyce.

Filozofia Deweya niewątpliwie najmocniej oddziaływała na myśl Burtta. Villemaire przedstawia jednak obszernie również poglądy i sylwetki innych filozofów,

pod których wpływem kształtowała się jego koncepcja. Autorka monografii podkreśla zarazem, że pomimo owych wpływów książka *The Metaphysical Foundations* była dziełem wyjątkowym („a work of cosmic singularity”) (s. 44).

Filozoficznym poglądom Burtt'a zawartym w *The Metaphysical Foundations* poświęcony jest 4 rozdział pracy Villemaire. Zasadniczym celem dzieła Burtt'a było wykazanie, że za myśleniem naukowym kryją się przyjmowane milcząco założenia metafizyczne. Burtt wyróżnił przy tym trzy typy takich założeń – przekonania powszechnie przyjmowane w danej epoce i uznawane za oczywiste, idee będące pochodną nieuprawnionego rozszerzenia stosowanej metody naukowej oraz idee stanowiące próbę odpowiedzi na „pytania ostateczne”. Przez analizę poglądów uczonych nowożytnych, przede wszystkim Isaaca Newtona (1643–1727), Burtt starał się pokazać, że założenia wszystkich tych typów tkwią u podstaw nauki nowożytnej i opartego na niej obrazu świata.

Burtt podważał w ten sposób, zauważa Villemaire, obowiązujące w jego czasach przekonanie, że nauka wiernie odzwierciedla świat, a uczeni przystępują (lub przynajmniej powinni przystępować) do badań bez żadnych uprzedzeń. Wedle Burtt'a „naukowy obraz” świata był jedynie ujęciem go z pewnej perspektywy, wyznaczonej głównie przez „nastroj epoki” (*mood of an age*), a uczeni – nawet najwybitniejsi – nigdy nie byli wolni od przyjmowania nieuzasadnionych przekonań.

Ukazanie nauki nowożytnej nie jako koniecznego, lecz jedynie możliwego, jednego z wielu, spojrzenia na świat, stanowić mogło pierwszy krok na drodze do odrzucenia obrazu świata proponowanego przez naukę newtonowską i zastąpienia go nowym, lepiej rozwiązującym problemy stojące przed ludzkością u progu XX wieku. Z tego punktu widzenia, jak zauważa Villemaire (por. s. 37) *The Metaphysical Foundations* uznać można za dzieło wypełniające tylko jeden, negatywny aspekt programu badawczego Burtt'a – dostarczające krytyki poglądów zastanych i zastanego obrazu świata. Próby wypełnienia jego aspektu pozytywnego – znalezienia nowej filozofii, która lepiej odpowiadałaby potrzebom współczesnego człowieka – stanowiły, zdaniem Villemaire, dominujący nurt dalszych badań Burtt'a. Według przekonania Burtt'a, wyrażonego w zakończeniu drugiego wydania *The Metaphysical Foundations*, taki obraz świata powinien być nie tyle pochodną „klimatu intelektualnego” czasów, w których powstał, lecz wyrazem intelektualnych dokonań wszystkich epok.

Prezentacji rozwoju filozoficznej myśli Burtt'a poświęcone są przede wszystkim rozdz. 7 i 8 monografii. Villemaire omawia w nich prace Burtt'a, zarówno opublikowane, jak i nieopublikowane, napisane po *The Metaphysical Foundations*. Burtt przedstawia tam m.in. nową koncepcję metafizyki, której zadaniem ma być analiza podstawowych kategorii kształtujących nasze doświadczenie (takich jak czas, przestrzeń, ilość, przyczynowość, ruch, logika i uniwersalny porządek), nastawiona na uchwycenie zmian, jakim te kategorie podlegały i odkrycie źródeł owych zmian.

Spośród prac Burtta omawianych przez Villemaire szczególnie ciekawy wydaje się nigdy nieopublikowany maszynopis zatytułowany *The Genesis of Hypothesis*. Tekst ten, znaleziony dopiero w roku 1994, a napisany w 1935, stanowił próbę wypracowania nowej epistemologii, której potrzebę sygnalizował Burttt w drugim wydaniu *The Metaphysical Foundations*. Hipotezy ogólne, w tym także prawa nauki, przedstawiał Burttt w tej pracy jako powstające w umyśle asocjacji danych obserwacyjnych, zależne nie od prawidłowości występujących w przyrodzie, lecz od czynników kulturowych i społecznych.

Spojrzenie na Burtta jako na historyka nauki zajmuje w książce Villemaire o wiele mniej miejsca niż jego prezentacja jako filozofa (rozdz. 9). Na taki stan rzeczy złożyło się, jak sądzę, kilka powodów. Przede wszystkim, sam Burttt nigdy nie traktował historii nauki jako samodzielnego przedmiotu swoich badań – w *The Metaphysical Foundations* analiza poglądów nowożytnych uczonych pełniła głównie rolę instrumentalną – miała dostarczyć argumentów na poparcie filozoficznej tezy o zależności myślenia naukowego od założeń metafizycznych. Nigdy później Burttt nie prowadził badań historycznonaukowych i nie rozwijał zamieszczonych w *The Metaphysical Foundations* uwag poświęconych historii nauki. Wydaje się również, że zainteresowania i kompetencje autorki monografii w dziedzinie filozofii są większe niż w historii nauki.

Nie ulega jednak wątpliwości, że historycznonaukowa warstwa *The Metaphysical Foundations* zasługuje na uwagę. H. Floris Cohen, którego opinię Villemaire z aprobatą przytacza, zaliczył Burtta – obok Eduarda J. Dijksterhuisa, Anneliesse Maier i Aleksandra Koyre'go – do grona autorów, których prace wyznaczyły „wielką tradycję” historii nauki³ (por. s. 175). Burttt patrzył na dzieje nauki przede wszystkim jako na ciąg następujących po sobie ogólnych obrazów świata. W *The Metaphysical Foundations* nieustannie powraca wątek porównania średniowiecznego i nowożytnego obrazu świata. W każdej z tych epok w sposób odmienny, przy użyciu różnych kategorii, ujmowano świat fizyczny, a także jego relacje z Bogiem i człowiekiem. Jednak przyczyny kształtowania się tych różnych obrazów świata były tego samego rodzaju. Burttt odrzucił twierdzenie, że – w odróżnieniu od obrazu średniowiecznego, opartego na filozofii starożytnej (przede wszystkim arystotelizmie) i teologii chrześcijańskiej – obraz nowożytny powstawał jedynie w oparciu o przesłanki naukowe. W kolejnych rozdziałach *The Metaphysical Foundations* Burttt przedstawiał kształtowanie się nowożytnego obrazu świata, kładąc przy tym nacisk na wyznaczające go czynniki pozanaukowe, takie jak filozofia neoplatonско-pitagorejska czy przekonania religijne.

W swoich badaniach historycznych Burttt skoncentrował się na osobie Isaaca Newtona, którego uznał za głównego twórcę nowożytnego obrazu świata⁴. Przedstawiał przy tym Newtona nie tylko jako uczonego, lecz także filozofa i myśliciela religijnego, i starał się pokazać, że w myśli autora *Principia Mathematica* obecne były elementy każdego z trzech typów metafizyki, które uprzednio wyróżnił. Najogólniejszy zarys obrazu świata został, zdaniem Burttta, bezkrytycznie

przejęty przez Newtona od wcześniejszych myślicieli, przede wszystkim Kartezjusza. Takie jego elementy, jak np. wyróżnienie jako pierwotnych jakości dających się ująć matematycznie, należały bowiem do korpusu poglądów uznawanych za oczywiste przez ogół wykształconych przedstawicieli epoki. Przykładem metafizyki drugiego typu, stanowiącej konsekwencję stosowanej metody naukowej, było, wedle Burtta, wyróżnienie masy jako najistotniejszej własności ciał. Przyjęcie tezy, że „ciało to nic innego jak tylko masa” – dokonane wprawdzie nie przez samego Newtona, lecz przez kontynuatorów jego myśli – stanowić miało rezultat przypisania prymatu wyjaśnieniom mechanistycznym, w których kategoria masy odgrywała podstawową rolę.

Najpoważniejszy wpływ na newtonowski obraz świata wywarły jednak, zdaniem Burtta, religijne przekonania angielskiego uczonego, stanowiące przykład metafizyki trzeciego typu. Wiara, że Bóg nie tylko stworzył świat, lecz jest w nim stale obecny i stale aktywny, przejawiała się, według Burtta, m.in. w przyjęciu przez Newtona kategorii absolutnego czasu i absolutnej przestrzeni rozumianej jako Boskie *sensorium* czy usilnym poszukiwaniu zadowalającej koncepcji eteru, który miał być „narzędziem” działania Boga w świecie.

Jak zauważa Villemaire, „gdy wyszło na jaw więcej informacji o Koperniku, Keplerze, Newtonie, a przede wszystkim o Galileuszu, historia [przedstawiona przez] Burtta została poprawiona, a jego interpretacje i konkluzje poddane rewizji. Godny uwagi jest jednak stopień dokładności, jaki Burtt osiągnął w swoich badaniach nad Newtonem, i wpływ, jaki jego myśl wywarła na późniejszych historyków nauki” (s.157).

Ostatnie dwa rozdziały swej pracy poświęca Villemaire przede wszystkim przedstawieniu wpływu, jaki Burtt wywarł na innych filozofów i historyków nauki, m.in. Koyre’go czy Geralda Holtona. Szczególną uwagę zwraca przy tym na porównanie koncepcji Burtta z poglądami Robina G. Collingwooda i Thomasa Kuhna. Porównania swoich poglądów z Collingwooda koncepcją presupozycji absolutnych i metafizyki jako historycznej nauki o presupozycjach dokonał sam Burtt podczas zajęć seminaryjnych prowadzonych w latach 1949–1951. Popularność *Struktury rewolucji naukowych* Kuhna – na którego poglądy Burtta oddziaływały przede wszystkim za pośrednictwem Koyre’go – przyczyniła się zaś do ponownego odkrycia zapomnianych w czasach dominacji pozytywizmu koncepcji autora *The Metaphysical Foundations*.

Praca Villemaire stanowi obszerną prezentację filozoficznych i historyczno-naukowych poglądów Edwina Burtta. Autorka ukazała w niej podstawowe idee stale obecne w myśli autora *The Metaphysical Foundations*, ewolucję, jakiej jego koncepcje podlegały, a także ich źródła i kontynuacje. Dotarła przy tym nie tylko do opublikowanych prac Burtta, lecz także do niewydanych dotychczas maszynopisów, a nawet notatek seminaryjnych przechowywanych przez jego byłych studentów. Przedstawienie poglądów Burtta uzupełniła również próba

ukazania jego osobowości, a także obrazu środowiska, w którym pracował. Wątki te stanowią nie tylko dopełnienie portretu Burtta, lecz pełnią rolę eksplanacyjną – Villemaire odwołuje się do przyczyn psychologicznych i socjologicznych, by wyjaśnić np. nikłe zainteresowanie, z jakim przez wiele lat spotykały się koncepcje Burtta.

Spośród tematów poruszanych przez Villemaire szczególnie ważne i interesujące wydaje się przedstawienie źródeł myśli Burtta. Ukazanie jego koncepcji na tle tradycji pragmatyzmu, z której się ona wywodziła, niewątpliwie pozwala o wiele lepiej ją zrozumieć. Myślę, że obszernie analizy poglądów prekursorów Burtta i wskazanie elementów, które zaczerpnął z nich autor *The Metaphysical Foundations*, stanowią jeden z najważniejszych, a zarazem najciekawszych wątków książki Villemaire.

O ile ukazanie genezy poglądów Burtta pozwala na ich lepsze zrozumienie, o tyle samo przedstawienie tych poglądów przez autorkę monografii nie zawsze sprzyja realizacji tego celu. Niewątpliwie Villemaire odtwarza koncepcje Burtta wiernie i w sposób szczegółowy, wydobywa z nich również najważniejsze tezy. Wydaje się jednak, że zbyt często ucieka się do dosłownego przytaczania słów Burtta. Zabieg taki uznać należy za pożyteczny w przypadku przedstawiania nieopublikowanych prac Burtta. W innych sytuacjach – przede wszystkim przy prezentacji *The Metaphysical Foundations* – użycie cytatu wydaje się mało owocne. Burtt często wyrażał się bowiem nieprecyzyjnie i próba reinterpretacji jego twierdzeń przyniosłaby niewątpliwie czytelnikowi większe korzyści. Villemaire rzadko jednak decyduje się na takie ryzyko. Jest to szczególnie widoczne we fragmentach poświęconych historii nauki – cytaty z *The Metaphysical Foundations* zajmują tam nieraz całą stronę.

Dosłowne przytaczanie słów Burtta utrudnia również dostrzeżenie słabych punktów jego koncepcji. Szczegółowa krytyka poglądów Burtta niewątpliwie wykraczałaby poza ramy pracy Villemaire, jednak wyraźne ukazanie trudności, na jakie poglądy te napotykają, czy wątpliwości, jakie rodzą, z pewnością wzbogaciłoby książkę.

Na koniec wspomnieć jeszcze należy o pewnych usterkach recenzowanej pracy, które utrudniają korzystanie z niej. Nie wydaje się zbyt wygórowane oczekiwanie czytelnika, że w monografii poświęconej Burttowi – co więcej, w pierwszym tego typu opracowaniu – znajdzie bibliografię prac omawianego autora. Tymczasem prace Burtta nie są wymienione nawet w ogólnym zestawieniu literatury, z której korzystała autorka. Mimo wielu danych biograficznych zawartych w książce Villemaire, nie znalazłam tam również informacji tak podstawowych, jak daty urodzenia i śmierci Burtta. Nie dość staranna redakcja tekstu spowodowała zaś np. występowanie jednego z artykułów Burtta niekiedy pod tytułem *Two Basic Issues in the Problem of Meaning and of Truth*, a kiedy indziej – *Two Basic Issues in the Problem and Meaning of Truth*⁵.

Przypisy

¹ Edwin Arthur Burt: *The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science. A Historical and Critical Essay*. London 1924 (wydanie I), 1932 (wydanie II, zmienne).

² Analizie przekonań religijnych Burta poświęcony jest przede wszystkim 6 rozdział monografii, w którym autorka omawia związki Burta z ruchem „religijnego humanizmu”.

³ Por. H. Floris Cohen: *The Scientific Revolution. A Historiographical Inquiry*. Chicago 1994.

⁴ Oprócz koncepcji Newtona, Burt omawiał poglądy Mikołaja Kopernika, Johanna Keplera, Galileusza, René Descartesa, Thomasa Hobbesa, Henry’ego More’a, Isaaca Barrowa, Williama Gilberta i Roberta Boyle’a.

⁵ Poprawna jest, oczywiście, pierwsza z wersji tytułu, jednak druga pojawia się również często w tekście książki i przypisach.

Joanna Gęgotek
Studium Doktoranckie
Instytut Filozofii UW
Warszawa

Alejandro Antonio Chafuen: *Chrześcijanizm za wolnością. Ekonomia późnoscholastyczna*. Tłum. Kinga i Krzysztof Kochlerowie. Wstęp: Michael Novak. Kraków 2002, s. 33, 2 nlb., bibliografia, indeks osobowy.

Nakładem wydawnictwa Arcana ukazało się tłumaczenie angielskiego tekstu, dzieła publikowanego również w języku hiszpańskim i włoskim, noszącego angielski tytuł *Christians for Freedom. Late-Scholastic Economics*, autorstwa – jak się można domyślać – uczonego argentyńskiego, współpracującego z Katolickim Uniwersytetem Argentyńskim, Akademią Nacional de Ciencias Morales et Politicas w Buenos Aires i Academie Nationale Française, stypendysty Centro de Estudios Sobre la Libertad (Buenos Aires Argentyna), studenta Grove City College w Pensylwanii i Toledo. W przedmowie, Michael Novak zachwalając walory dzieła, pisze w sposób następujący: „O niewielu książkach można powiedzieć, że otwierają nam oczy na nowy zakres spraw i są ważną rewizją długo wyznawanych poglądów. Krótkie studium dra Chafuena jest tego typu książką. Jeśli dalsze studia potwierdzą słuszność nadziei, które obudził Chafuen, Kościół katolicki wiele zyska poprzez głębsze zrozumienie swojej tradycji i osiągnie wyrazistsze poczucie własnej, powolnej, lecz stałej podróży ku wolności w dziedzinie zarówno ekonomicznej, jak i politycznej”.